

Розділ І. ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 316.77+32

Ю. Ю. Калиновський

ВЗАЄМООБУМОВЛЕНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ТА СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ: ЦІННІСНИЙ ВИМІР

Проаналізовано особливості й ціннісні орієнтири політичних трансформацій та процесу становлення правового суспільства у сучасній Україні. Показано корелятивність та взаємообумовленість цих процесів. Визначено ціннісні орієнтири політико-правових змін в Україні на сучасному етапі серед яких стрижневими є справедливість, свобода, законність, демократизм. Стверджується, що метою як політичних трансформацій, так і функціонування правового суспільства є розвиток всіх аспектів соціальної справедливості.

Ключові слова: політичні трансформації, правове суспільство, справедливість, свобода, соціальна справедливість.

Проанализированы особенности и ценностные ориентиры политических трансформаций и процесса становления правового общества в современной Украине. Показана коррелятивность и взаимообусловленность этих процессов. Определены ценностные ориентиры политико-правовых изменений в Украине на современном этапе, среди которых стержневыми являются справедливость, свобода, законность, демократизм. Утверждается, что целью, как политических трансформаций, так и функционирования правового общества является развитие всех аспектов социальной справедливости.

Ключевые слова: политические трансформации, правовое общество, справедливость, свобода, социальная справедливость.

Analyzed the features and value systems of political change and the process of becoming a legal society in modern Ukraine. Shows a correlative and interdependence of these processes. Defined value systems of political and legal developments in Ukraine at present, among which are the pivotal justice, freedom, rule of law, democracy. States that the objective is political change, and the functioning of the legal community is the development of all aspects of social justice.

Key words: political transformation, the legal society, justice, freedom and social justice.

Постановка проблеми. Розвиток правового суспільства в Україні обумовлений низкою чинників одним з найважливіших з яких є політичний. Це пов'язано з тим, що українське суспільство має високий рівень політизації, а законотворча діяльність, нажаль, детермінована політичними інтересами партій та промислово-фінансових груп, що представлені у владі або мають на неї

вплив. Як відомо, законотворча діяльність повинна бути максимально дистанційована від кон'юнктурних інтересів політичних сил і спрямована на досягнення загальносуспільного блага, але в українських реаліях право, закони часто стають інструментом досягнення вузькопартійних, групових інтересів. Виходячи з вищенаведеного можна констатувати, що політичні трансформації чинять перманентний вплив (як позитивний, так і негативний) на розвиток правового суспільства в Україні. Характер цього впливу залежить від того на які цінності спираються трансформаційні процеси, які аксіологічні орієнтири поділяють носії певних реформ.

Необхідно зазначити, що однією з ключових цінностей правового суспільства є справедливість. Вона є константою як морально-правової, так і політичної свідомості. В межах нашого дослідження ми зупинимось на аналізі категорії справедливість як такої, що уособлює в собі один з пріоритетів політичних трансформацій та одну з найважливіших цінностей правового суспільства. Вочевидь, будь-які політичні трансформації у демократичному суспільстві повинні орієнтуватися на встановлення (або відновлення) певного рівня соціальної справедливості.

Отже, **метою** нашого дослідження є визначення корелятивності між політичними трансформаціями та буттям правового суспільства як уособленням соціальної справедливості. Саме тому на нашу думку, варто зупинитися на розгляді справедливості більш детально, оскільки сам концепт «правове суспільство» передбачає встановлення балансу між інтересами громадянина, соціуму та держави – тобто певного рівня соціальної справедливості. В той же час, важливо показати взаємозв'язок справедливості з іншими константами правового суспільства, зокрема такими як честь, гідність, права людини, законність, рівність, свобода та ін.

Аналіз актуальних досліджень свідчить про те, що дана тема є фрагментарно розробленою у науковій літературі. Окремі аспекти цієї проблеми досліджувалися у наукових роботах наступних науковців: Ю. Александрова, К-О. Апеля, О. Бакалінської, В. Баранівського, Ю. Блезіуса, Т.

Гомберта, В. Лозового, М. Панова, Дж. Ролза, О. Стасевської, М. Тімпе, Ю. Хабермаса та ін.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить історія, уявлення про справедливість завжди були присутніми у національній свідомості багатьох народів у формі ідеалу, тобто гіпотетичного образу досконалого суспільства і людини, як кінцевої мети, до якої спрямовано суспільний і моральний розвиток. Критерієм справедливості була совість: справедливо те, що по совісті. Західноєвропейське розуміння справедливості нерозривно пов'язане з поняттям законності, раціонального політичного устрою тощо. Навіть слово «справедливість» у багатьох європейських мовах походить від латинського слова «justice», що вказує на зв'язок з поняттям юридичного закону [1, с. 110].

Головна вимога справедливості як етико-правової категорії – це повага прав й гідності людей, що є однією з умов буття правового суспільства. Ця думка може бути виражена і по іншому: справедливість полягає у виконанні людиною своїх обов'язків як форми повинності, що є гарантією забезпечення існування прав людини. Такі обов'язки можуть мати як правовий характер (обумовлені законодавством), так і моральний (обумовлені моральною вимогою на повагу до людської гідності по відношенню до іншого). Обов'язки та права завжди знаходяться в єдності. Якщо дотримання справедливості стосовно інших людей передбачає виконання своїх обов'язків, то справедливість стосовно себе передбачає відстоювання своїх прав [2, с. 250], що неможливо здійснити без вдало проведених політичних трансформацій, активної участі у цьому процесі політичних партій та громадських організацій.

Інші аспекти взаємодії концептів «політичні трансформації», «правове суспільство» та «справедливість» відображені у роботах, що присвячені різним галузям права. Так, дослідник О. Бакалінська зазначає, що у цивільному праві справедливість прийнято відносити до оціночних понять разом з добросовісністю і розумністю. Поява оціночно-моральних понять у законодавчих актах, створених на етапі переходу до нових ринкових відносин, властива не тільки українській системі права. Ця закономірність характерна і

для іноземних правопорядків. З цього приводу, Е. Фарневорт зазначає, що в США в період становлення системи ринкового господарства відзначалося розширення використання більш загальних формулювань порівняно зі звичайним законодавством США. Ця «навмисна невизначеність» надала вирішальну роль судам у тлумаченні законів і пристосуванні їх до мінливих умов ринку. Замість того, щоб встановлювати чіткі й тверді правила, законодавець закликав суди керуватися такими загальними, моральними правилами, закріпленими у законі, як правила розумності, добросовісності та справедливості [3, с. 351].

Тому цілком слушно Ю. Александров підкреслює, що справедливість представлена як фундаментальна цінність правової культури [4] стан якої фактично обумовлює ступінь розвитку правового суспільства як однієї з найдемократичніших форм соціальних відносин. В свою чергу правова культура політичних та державних діячів найбільш яскраво проявляється саме під час політичних трансформацій, які своєю поведінкою й діяльністю утверджують певні цінності суспільної політико-правової свідомості.

Узагальнюючи різноманітні підходи до розуміння соціальної справедливості як мети політичних трансформацій можна виокремити декілька базових концепцій, що є похідними від певних філософських та політико-ідеологічних доктрин:

- егалітаризм (представлений зокрема марксизмом) – соціальна справедливість як рівний розподіл благ, прав, обов'язків між всіма членами суспільства;
- лібералізм – соціальна справедливість є результатом самоорганізаційних механізмів у суспільстві при мінімальному втручанні держави;
- неолібералізм – соціальна справедливість полягає у підтриманні балансу інтересів різноманітних соціальних груп шляхом активної співпраці держави та інститутів громадянського суспільства;

- соціал-демократичний підхід – соціальна справедливість полягає у забезпеченні державою високих життєвих стандартів для всіх верст населення, а також рівний доступ до освіти, медицини, культури шляхом розвитку ринкової економіки та соціальноорієнтованого розподілу матеріальних благ.

Серед сучасних політичних та філософських обґрунтувань справедливості в контексті функціонування правового суспільства важливого значення набувають ліберальна концепція справедливості Дж. Ролза і процедурна теорія справедливості Ю. Габермаса та К.-О. Апеля. Теорія справедливості Дж. Ролза виходить з того, що справедливість є політичною і соціальною категорією, а не формально-правовою. Справедливість для Дж. Ролза – це першорядна чеснота суспільних інститутів, подібно до того, як істина – першорядна характеристика систем мислення. Об'єктом справедливості є основна структура суспільства або, точніше, спосіб, у який соціальні інститути розподіляють основні права, обов'язки і вигоди суспільної співпраці. Принциповою для Дж. Ролза є ідея, що справедлива структура суспільства неможлива без визнання індивідуальних прав і свобод людей, справедливість, у свою чергу, неможлива без визнання автономії людської особистості й надання кожній людині права реалізувати свою свободу – за умови визнання прав і свобод інших [5, с. 5-20]. В цьому контексті зауважимо, що саме параметри функціонування правового суспільства дозволяють максимально повно реалізувати принципи справедливості. Це пов'язано з тим, що правове суспільство не може існувати без демократичного врядування та втілення принципів й цінностей правової держави, які в свою чергу обумовлені ефективними політичними трансформаціями.

В свою чергу, за Ю. Габермасом застосування закону являє собою одну з можливих інтерпретацій справедливості, саме тому соціальний консенсус набуває великої значущості, адже саме він має стати основою правової норми. Справедливість у нього постає як процес обговорення, вона не є завершеним сталим незмінним станом чи рішенням. Основною інстанцією справедливості є

право, а не мораль. Метою теорії процедурної справедливості є створення і пропаганда правил, які забезпечують легітимність суспільної взаємодії [6; 7; 8]. Відповідно самоорганізаційні механізми правового суспільства дозволяють напрацювати уявлення про справедливість та дійти ціннісного консенсусу між різними верствами населення, що можливо лише при певній політичній стабільності.

Універсалізм справедливості в комунікативній філософії, який проявляється в ідеї прав людини, вимагає певних обмежень щодо випадків реалізації приватних або особливих інтересів людей і суспільства. Жодне наслідування традиції не може вести до порушення прав людини. К.-О. Апель наголошує, що таке обмеження приватних інтересів для даної культури не може бути встановлене заздалегідь (апріорі), а згода між формальним універсалізмом і локально прийнятною етикою (етноетикою) повинна стати предметом відкритої дискусії, метою дискусійного досягнення консенсусу. Саме з цієї позиції дискурсивної етики обґрунтовується положення про те, що безумовний пріоритет загально визнаних прав людини має бути закріплений в конституціях і законодавстві. Ніхто не може нав'язати універсальні норми і цінності, якщо вони не визнані самим співтовариством за умов збереження власної ідентичності й співіснування з іншими культурними співтовариствами. К.-О. Апель закликав: «Дій так, ніби ти є членом співтовариства ідеальної комунікації» [9, с. 10]. Вочевидь, справедливість відтворюється у правовому суспільстві завдяки вільним дискурсивним практикам, їх конкуренції щодо вираження раціонального існування різних груп населення. Справедливість у правовому суспільстві полягає, перш за все, у захисті прав і свобод людини, що можливе лише за умови поглиблення демократичних політичних трансформацій.

Отже, на хвилі масштабної критики класичного лібералізму, яка розпочалась ще в 1970 – х рр., саме ідея справедливості втілила в собі головні аксіологічні орієнтири сучасних політико-філософських концепцій, з нових позицій дозволила оцінити питання про індивідуалізм і рівність, громадянську

свободу та політичну владу. На думку Т. Гомберта, Ю. Блезіуса, К. Креля і М. Тімпе про справедливе суспільство можна говорити лише в тому випадку, якщо реалізовані такі базові для демократії цінності як свобода, рівність і солідарність [10, с. 19].

Таким чином, сучасні концепції справедливості є джерелом ідей визнання й захисту прав людини, верховенства права, а також вирішення суспільних конфліктів у формі спеціальних процедур, визначених законом. Правове суспільство у своєму інституційному та неінституційному вимірах здатне поєднати інтереси всіх суб'єктів соціально-економічних й політико-правових відносин, базуючись на демократичних за своїм характером принципах справедливості.

В цьому контексті зауважимо, що політичні трансформації у сучасній Україні не завжди сприяють утвердженню принципу верховенства права та розвитку правового суспільства, а скоріше базуються на принципі політичної доцільності. Відповідно таке ставлення до права знижує його інструментальну цінність і ставить на перше місце у регулюванні суспільних відносин політичні рішення, які як правило мають заангажований, вузькокорпоративний характер.

Здійснення політичних трансформацій не може не зачіпати інших сфер суспільного буття: економічної, правової, духовної. Відповідно, стратегічною метою політичних трансформацій в Україні, на нашу думку, повинно стати утвердження європейських політико-правових цінностей та норм, а саме свободи, справедливості, правової рівності, незалежного судочинства тощо.

В контексті залучення України до європейських цінностей зазначимо, що основою функціонування правового суспільства є свобода вибору, стилю життя, певних цінностей тощо. Вочевидь, що визначальною цінністю правового суспільства є саме свобода у всіх її вимірах. В наш час межі національного правового суспільства розсуваються у зв'язку з інтеграційними процесами, поширенням певних політичних та правових цінностей. Політичні трансформації в Україні за останні двадцять років мали різноспрямований характер, характеризувалися різним рівнем демократизму та правової

забезпеченості. В той же час, ми можемо констатувати поступове зростання самоорганізаційних процесів в українському соціумі, намагання інститутів громадянського суспільства впливати на прийняття політичних та управлінських рішень.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, політичні трансформації в Україні повинні бути результатом співпраці (діалогу) органів влади з інститутами громадянського й правового суспільства задля напрацювання модерних ідей соціального розвитку й засобів ефективного їх втілення у життя. В свою чергу, правова комунікація є механізмом самоорганізації та самовиховання у правовому суспільстві, а також засобом впливу на владу, коли сам дискурс у трикутнику громадянин–влада–суспільство передбачає певні діалогічні технології та інтерсуб'єктивістські практики. Нажаль, в сучасному українському соціумі діалог влади й громадян не завжди є конструктивним, що не сприяє успішності здійснення політичних трансформацій та розвитку правового суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Етика: навч. посібник / В. О. Лозовой, М. І. Панов, О. А. Стасевська [та ін.] ; за ред.. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — 224 с.
2. Баранівський В. В. Соціальні рівність та нерівність як чинники функціонування українського суспільства / В. В. Баранівський // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. — К.: ВІР УАН, 2012. — Випуск 64 (№ 9). — С. 241—250.
3. Бакалінська О. О. Справедливість – оціночне поняття цивільного права / О. О. Бакалінська // Держава і право. — Випуск № 57. — 2012. — С. 350—355.
4. Александров Ю. В. Справедливость в системе ценностей российской правовой культуры: дис. на соискание ученой степени к. филос. наук: спец. 24.00.01 «Теория и история культуры» / Юрий Васильевич Александров. — Великий Новгород, 2003. — 131 с.
5. Ролз Дж. Теория справедливости: пер. с англ. / Дж. Ролз. — Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. — 678 с.
6. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. / Ю. Хабермас. — М.: Наука, 1992. — 176 с.
7. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Пер. с нем. под ред. Д. В. Складнева, послесл. Б. В. Маркова. — СПб.: Наука, 2000. — 380 с.
8. Хабермас Ю. Проблема легитимации позднего капитализма / Ю. Хабермас. — М.: Праксис, 2010. — 272 с.

9. Апель К.-О. Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі / Карл-Отто Апель; [пер. з нім. В. Купліна]. — Київ: Дух і літера, 2009. — 430 с.
10. Гомберт Т. Основы социальной демократии / Т. Гомберт, Ю. Блезиус, К. Крелль, М. Тимпе // Курс социальной демократии. — Ч. 1. — М.: РОССПЭН, 2010. — 160 с.